

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ • ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΟΥ Π.Τ.Ν.

ΟΥΕΙΣ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

Ββββ.

ΒΙΒΛΙΟΛΟΓΕΙΟΝ

ΦΛΩΡΙΝΑ 2006

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

πάπιες, χήνες,
επιφανειακοί σωλήνες
ΕΛΙΟΥ ΦΕΖΑΛ

ΚΩΣΤΑΣ Δ. ΝΤΙΝΑΣ

«Το Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης (Κοζάνης)»..... 1

Κωστάκης Λούστας

Ποιήματα 7

ΙΣΤΟΡΙΑ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ELECTRA PITOSKA

«Prospects from the trans border cooperation
in the development of alternative forms of tourism
in the southern Balkan region» 15

ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΒΑΜΒΑΚΙΔΟΥ

«Γυναίκες - εικαστικοί στη Φλώρινα.
Πολιτιστικοί Σύλλογοι γυναικών στο νομό Φλώρινας» 33

ΕΛΕΝΗ Γ. ΓΑΒΡΑ

«Περιοχή κατασκηνώσεων Κλαδορράχης Φλώρινας.
Διερεύνηση και ανάδειξη του χαρακτήρα του τόπου» 65

ΑΝΔΡΙΑΝΗ ΓΑΛΑΝΗ

«Οι κηδείες στη Φλώρινα κατά τον 20ό αιώνα» 85

ΧΡΗΣΤΟΣ Δ. ΖΑΓΚΟΣ

«Επαρχιακός τύπος και τοπική κοινωνία στη Φλώρινα» 105

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΣΚΑΜΑΝΙΔΗΣ

«Η οθωμανική Φλώρινα (1385-1912)» 137

ΑΡΓ. ΚΥΡΙΔΗΣ, Π. ΓΚΟΛΙΑ, Ε. ΤΡΑΪΑΝΟΥ

«Η εμποροπανήγυρις του Αμυνταίου (1956-2005).
Ανάγνωση αρχειακού υλικού» 163

ΣΩΤΗΡΙΑ ΤΡΙΑΝΤΑΡΗ

«Λόγιοι της Δυτικής Μακεδονίας
στην περίοδο της Τουρκοκρατίας» 203

ΓΛΩΣΣΑ, ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ**ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΠΑΚΑΝΟΣ**«Αθανάσιος Χριστόπουλος: ο ποιητής των *Λυρικών*» 213**ΚΩΣΤΑΣ Δ. ΝΤΙΝΑΣ**«Η Κουτσοβλαχική στο πλαίσιο των Νεολατινικών Γλωσσών.
Το παράδειγμα του ιδιώματος της Σαμαρίνας» 225**ΜΑΓΔΑ ΣΟΥΛΙΩΤΗ**«Η ποίηση της Φλώρινας στο περιοδικό *Εταιρία* (1989-1999)» 239**ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ****Χ.Χ. ΒΟΣΚΟΠΟΥΛΟΥ**«Δημοτικά σχολεία (διδακτήρια) οικισμών του Νομού Φλώρινας
(1900-1930)» 277**ΣΟΦΙΑ ΗΛΙΑΔΟΥ-ΤΑΧΟΥ**«Η εκπαιδευτική κατάσταση στη Δυτική Μακεδονία την περίοδο
1912-1941, μέσα από τις Εκθέσεις των Επιθεωρητών
της Δυτικής Μακεδονίας (πρώτη αποτύπωση)» 287**ΣΤΕΛΛΑ ΚΑΣΙΔΟΥ, ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΓΚΟΛΙΑ, ΑΡΓΥΡΗΣ ΚΥΡΙΔΗΣ,
ΚΑΙ ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΒΑΜΒΑΚΙΔΟΥ**«Εκθέσεις Υπηρεσιακής Ικανότητας Διδακτικού Προσωπικού
Εκπαιδευτικής Περιφέρειας Νεστορίου (1971-1973)» 329**ΚΩΣΤΑΣ Δ. ΝΤΙΝΑΣ, ΣΟΦΙΑ ΗΛΙΑΔΟΥ-ΤΑΧΟΥ**«Η ελληνική γλώσσα ως ξένη (;) για τους “ξеноφώνους ομογενείς”.
Ένα ενδιαφέρον κείμενο για τη γλωσσική πολιτική
στην Ελλάδα του 1913» 347**ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ****ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΛΕΞΙΟΥ**«*Σακουλέβας*. Το υγρό στοιχείο που διασχίζει τη Φλώρινα
...πηγή ζωής και έμπνευσης» 361**ΓΙΑΝΝΗΣ ΔΑΪΚΟΠΟΥΛΟΣ**«Περί μυκήτων και ανθρώπων.
Ιδιαιτερότητες της δυτικο-μακεδονίτικης μυκοχλωρίδας» 373

Η ΚΟΥΤΣΟΒΛΑΧΙΚΗ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΩΝ ΝΕΟΛΑΤΙΝΙΚΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ. ΤΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΤΟΥ ΙΔΙΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΣΑΜΑΡΙΝΑΣ

Κώστας Δ. Ντίνας
επ. καθηγητής Γλωσσολογίας
Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

Οι νεολατινικές γλώσσες και διάλεκτοι σήμερα

Με τον όρο ρομανικές ή νεολατινικές ή λατινογενείς γλώσσες εννοούμε το σύνολο των γλωσσών που κατάγονται από τη λαϊκή λατινική και έχουν εξελιχθεί οι περισσότερες σε εθνικές γλώσσες (Γαλλική, Ιταλική, Ισπανική, Πορτογαλική, Ρουμανική κ.λπ.). Οι νεολατινικές γλώσσες καλύπτουν όλο σχεδόν τον δυτικο-ευρωπαϊκό χώρο της αρχαίας ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και ένα μέρος του ανατολικού της τμήματος. Στο τμήμα αυτό το *Latinum Balcanicum*, η Βαλκανική Λατινική, έδωσε τέσσερις νεολατινικές γλώσσες, τη Δακρορουμανική, την Κουτσοβλαχική, τη Μογλενίτικη και την Ιστρορουμανική,¹ εκ των οποίων η πρώτη αποτελεί την επίσημη γλώσσα της Δημοκρατίας της Ρουμανίας, ενώ οι άλλες τρεις χρησιμοποιούνται από ολιγάριθμες πληθυσμιακές ομάδες που είναι διάσπαρτες σε όλη τη Βαλκανική Χερσόνησο.

Με την αποικιακή εξάπλωση των ευρωπαϊκών λαών σε άλλες ηπείρους, από τα χρόνια της Αναγέννησης και μετά, τρεις από τις νεολατινικές γλώσσες, η ισπανική, η πορτογαλική και η γαλλική, διαδόθηκαν και επικράτησαν σε ένα μεγάλο μέρος του Νέου Κόσμου. Σήμερα περίπου 170 εκατομμύρια Ευρωπαίοι μιλούν γλώσσα ή διάλεκτο που προέρχεται από τη λατινική². Η ιστορική περιγραφή, η συγκριτική έρευνα και η δομολογική ανάλυση των νεολατινικών γλωσσών αποτελούν το αντικείμενο της *ρομανικής γλωσσολογίας*³.

Η εμφάνιση των νεολατινικών γλωσσών⁴

Η γένεση των νεολατινικών γλωσσών αποτελεί συνέπεια του εκρομανισμού, της πνευματικής δηλ. και γλωσσικής αφομοίωσης των διαφόρων λαών που υποτάχτηκαν από τους Ρωμαίους. Η διεργασία της αφομοίωσης ακολουθεί

¹ βλ. Tagliavini 1977, 285-300, Κατσάνης 1977, 10

² βλ. και Κοντοσόπουλος, 1998, 23

³ Κατσάνης 1988, 1

⁴ Tagliavini 1977, 149 κ.ε. Κατσάνης 1988, 7

τη σειρά των ρωμαϊκών κατακτήσεων και το βάθος της σχετίζεται κυρίως με τις πολιτιστικές αντιστάσεις των κατακτημένων λαών. Είναι γρήγορη και βαθιά στην Ιταλική χερσόνησο και τη Δύση, ενώ στην Ανατολή συναντά σοβαρά εμπόδια λόγω της υπεροχής της ελληνικής γλώσσας και του ελληνικού πολιτισμού.

Με τη διάλυση του δυτικού ρωμαϊκού κράτους οι κεντρομόλες δυνάμεις που πήγαζαν από την πολιτική ενότητα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, όπως ο στρατός, η διοίκηση, οι επικοινωνίες, το εμπόριο, η ενιαία κοινωνική δομή κλπ., καταρρέουν με αποτέλεσμα να σπάσουν οι συνδεδετικοί ιστοί της απέραντης Romania και να χαθεί και η γλωσσική ενότητα. Ο διαμελισμός αυτός οδηγεί στην καθιέρωση των επιμέρους γλωσσικών ιδιωμάτων ως επίσημων γλωσσικών οργάνων, ενώ η λόγια λατινική παραμένει κυρίως η γλώσσα της εκκλησίας.

Το τελικό στάδιο αυτής της πορείας είναι η χρήση των διαφόρων ιδιωμάτων στα λογοτεχνικά έργα και η διαμόρφωσή τους σε εθνικές (λογοτεχνικές αρχικώς) γλώσσες. Οι νεολατινικές γλώσσες έχουν ως αφετηρία τους τη *λαϊκή λατινική* (latinum vulgare), όρος που παρουσιάζει προβλήματα για τους ρομανιστές, όπως φαίνεται από πολλούς παράλληλους όρους, π.χ. *ομιλούμενη λατινική, ύστερη λατινική, κοινή λατινική* κ.λπ. Όλοι αυτοί οι όροι υποδηλώνουν ότι πηγή τους δεν ήταν η κλασική (λογοτεχνική) λατινική, αλλά μια γλωσσική μορφή διαφορετική,⁵ που ξεκινάει από την *προφορική λατινική*, τη γλωσσική μορφή που χρησίμευε ως προφορικό όργανο επικοινωνίας στο απέραντο ρωμαϊκό κράτος και στον πολυποίκιλο πληθυσμό του.

Παράγοντες διαφοροποίησης της λαϊκής λατινικής⁶

Πολλοί είναι οι παράγοντες που εξηγούν τη δημιουργία, τη διαφοροποίηση και τη γεωγραφική κατανομή των νεολατινικών γλωσσών. Πρώτα-πρώτα η *διάφορη χρονολογία* των ρωμαϊκών κατακτήσεων· οι περιοχές που κατακτήθηκαν πρώτες, π.χ. Ιταλία, υπέστησαν πιο μακροχρόνια επίδραση, σε αντίθεση με τη Δακία, που κατακτήθηκε τελευταία και επομένως δέχθηκε λιγότερες επιδράσεις. Η διαφορά του γλωσσικού *υποστρώματος* (substratum) έπαιξε επίσης σημαντικό ρόλο, θρακο-δακικό στη σημερινή Ρουμανία, κελτικό στη Δυτική Ευρώπη, βασκικό και ιβηρικό στην Ισπανία. Αλλά και το γλωσσικό *επίστρωμα* (superstratum) υπήρξε διαφορετικό κατά περιοχή: γερμανικό κυρίως στη σημερινή Γαλλία, αραβικό στην Ιβηρική Χερσόνησο,

⁵ βλ. Tagliavini 1977, 161 κ.ε.

⁶ Κατσάνης, 1977, 6

σλαβικό στη Ρουμανία.⁷ Το πολιτιστικό επίπεδο των κατακτημένων, τέλος, οι κοινωνικές συνθήκες και η δομή των κοινωνιών, οι εμπορικές, διοικητικές και πνευματικές σχέσεις μεταξύ της Ρώμης και των υπηκόων της αποτελούν επίσης παράγοντες δημιουργίας και διαφοροποίησης των ρομανικών γλωσσών.

Η λαϊκή λατινική, ως όργανο προφορικής κυρίως επικοινωνίας πολυποίκιλου πλήθους διασπαρμένου γεωγραφικά σε ετερόκλητες περιοχές, έφερε μέσα της τα σπέρματα της διάσπασης σε αντίθεση με τη λόγια (γραπτή) λατινική, που ήταν σχετικά ομοιογενής. Όταν η λαϊκή λατινική έχασε την επίσημη προστασία του λατινικού κράτους, λόγω των γνωστών ιστορικών εξελίξεων, τότε και η *εκρομάνισή* της είναι ταχύτερη και ελεύθερη να διαμορφωθεί στα διάφορα ιδιώματα και τις γλώσσες.

Η λατινική της Βαλκανικής⁸

Ιστορικά δεδομένα

Οι προσπάθειες των Ρωμαίων για την κατάκτηση της Βαλκανικής χερσονήσου κράτησαν τρεις περίπου αιώνες (από το 229 π.Χ. με τον Α' Ιλλυρικό πόλεμο ως το 107 μ.Χ. με την κατάκτηση της Δακίας). Αφορμή για τους πολέμους αυτούς υπήρξαν οι πειρατικές επιδρομές και προκλήσεις των Ιλλυριών προς τους Ρωμαίους, οι αιτίες όμως βρίσκονται στην επεκτατική πολιτική της Ρώμης. Μετά την κατάκτηση της Ιλλυρίας οι Ρωμαίοι στρέφονται εναντίον του ελληνικού χώρου και κυρίως της Μακεδονίας. Το τέλος του Γ' Μακεδονικού πολέμου σημαίνει την υποτεγή της Μακεδονίας, η οποία μετατρέπεται σε ορμητήριο των ρωμαϊκών στρατευμάτων προς τη βόρεια Βαλκανική και την Ανατολή.

Η Βαλκανική χερσόνησος διαιρείται σε επαρχίες και οργανώνεται σύμφωνα με το διοικητικό σύστημα της Ρώμης⁹. Με το πέρας του χρόνου αρχίζουν να συμμετέχουν και ιθαγενείς πληθυσμοί στους διάφορους στρατιωτικούς, διοικητικούς και εμπορικούς μηχανισμούς. Οι Ρωμαίοι στρατολογούν για τις ανάγκες τους Έλληνες, Θράκες, Ιλλυριούς, Μικρασιάτες κ.ά. Πολλοί απ' αυτούς φτάνουν στα πιο ψηλά αξιώματα, όπως οι Αυρηλιανός, Διοκλητιανός, Μέγας Κωνσταντίνος, κ.λπ. Δημιουργούνται και καθιερώνονται μεγάλες οδικές αρτηρίες, όπως η Εγνατία οδός στα νότια της Βαλκανικής, η οποία συνδέει τη Ρώμη, μέσω Δυρραχίου - Θεσσαλονίκης

⁷ βλ. και Κοντοσόπουλος, 1998, 28

⁸ Κατσάνης 1990: 17

⁹ βλ. Σαρκάκης 1979, 113

- Φιλίππων, με την Κωνσταντινούπολη και τη Μικρά Ασία. Στον περίγυρό της αναπτύχθηκαν σημαντικές στρατιωτικές και διοικητικές δραστηριότητες, μεγαλύτερες από άλλες περιοχές.

Η διαμόρφωση της Βαλκανικής λατινικής

Η είσοδος της λατινικής γλώσσας στη Βαλκανική χερσόνησο είναι σχεδόν ταυτόχρονη με την έναρξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων στο χώρο αυτό. Κυρίαρχος φορέας της πρέπει να θεωρηθεί ο στρατός και η δημόσια διοίκηση. Οι ρωμαϊκές λεγεώνες διατρέχουν τη Βαλκανική, ιδρύονται στρατόπεδα και επαρχιακές φρουρές κυρίως στις παραμεθόριες και επικίνδυνες για την εσωτερική ασφάλεια περιοχές¹⁰. Στρατολογούνται για τις ανάγκες του ρωμαϊκού στρατού ντόπιοι πληθυσμοί, ενώ οι απόμαχοι (veterani), μετά την αποστράτευσή τους, παίρνουν κλήρο και εγκαθίστανται σε διάφορα σημεία της χερσονήσου, όπου και δημιουργούν οικογένειες.

Η παρουσία στο στρατό και τη διοίκηση ανθρώπων προερχόμενων από τα Βαλκάνια, ιδίως μετά το διάταγμα του Καρακάλλα το 212 μ.Χ., γίνεται όλο και πιο έντονη. Όλο αυτό το ετερόκλητο πλήθος χρησιμοποιεί ως κοινό όργανο επικοινωνίας τη λατινική γλώσσα, την οποία και μεταφέρει στον ιδιαίτερο τόπο καταγωγής και στην οικογένειά του. Ο σημαντικότερος όμως παράγοντας της γλωσσικής επιρροής, ο πολιτιστικός, δε λειτούργησε ισοδύναμα με τους άλλους στους χώρους που είχαν διαποτιστεί με τον ελληνικό πολιτισμό και την ελληνική γλώσσα (πβ. γραμμή Jirecek)¹¹. Έτσι, παρά τη μακρόχρονη παρουσία της λατινικής, η ελληνική γλώσσα δεν εκπορθήθηκε στον ελλαδικό χώρο και τη Μικρά Ασία με εξαίρεση τις ελάχιστες λατινόφωνες νησίδες που εκπροσωπούνται από τους βλαχόφωνους Έλληνες. Στο θέμα αυτό θα επανέλθουμε.

Οι μαρτυρίες

Οι μαρτυρίες για την ύπαρξη και τη μορφή της Βαλκανικής λατινικής είναι τριών ειδών: α) γραπτές, όπου ανήκουν οι επιγραφές και τα διάφορα κείμενα εκκλησιαστικού ή ιστορικού περιεχομένου που γράφτηκαν από βαλκάνιους συγγραφείς, β) τα λατινικά δάνεια που βρίσκονται σε όλες τις βαλκανικές γλώσσες (ελληνική, αλβανική, σλαβικές), αλλά κυρίως, γ) οι τέσσερις νεολατινικές-ρομανικές γλώσσες που μιλιούνται σήμερα στη Βαλκανική και προήλθαν από το *Latinum Balcanicum*, δηλ. η Δακορουμανική, η Κουτσοβλαχική, η Μογλενίτικη και η Ιστρορουμανική.¹² Μετά τον

¹⁰ πβ. Κεραμιόπουλλος, 1939, 76

¹¹ βλ. Rosetti 1968, 206, Tagliavini 1977, 133

¹² βλ. Tagliavini 1977, 285-300, Κατσάνης 1977, 10

διαμελισμό της λατινικής αυτοκρατορίας, την κάθοδο των Σλάβων και τη διάσπαση της ενότητας με τη Ρώμη, οι γλώσσες αυτές εξελίσσονται τοπικά και αποκτούν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά σε σύγκριση με τη λατινική της Δύσης, μέσα στο νέο πλαίσιο της εισβολής των νέων (σλαβικών) γλωσσών.

Οι νεολατινικές γλώσσες της Βαλκανικής

Γενικά

Τα σπουδαιότερα προβλήματα που καλείται να επιλύσει εκείνος που ασχολείται με τις νεολατινικές γλώσσες της Βαλκανικής είναι αν οι γλώσσες αυτές εξελίχθηκαν, σε μια πρώτη τουλάχιστον φάση, ενιαία ή η καθεμιά χωριστά, όπως υποδηλώνει η σημερινή τους εικόνα, και πότε συνέβησαν αυτοί οι γλωσσικοί μετασχηματισμοί. Για το πρώτο πρόβλημα από πολλούς εκπροσώπους της ρουμανικής γλωσσικής επιστήμης εκπορεύτηκε η ιδέα της *πρωτορουμανικής* ή *κοινής ρουμανικής*, όροι που εμπεριέχουν παραπλανητικές προθέσεις, επειδή δίνουν την πρωτοπορία στη ρουμανική έναντι των άλλων νεολατινικών γλωσσών της Βαλκανικής και στη συνείδηση του αναγνώστη υποβάλλουν την ιδέα της γενετικής εξάρτησής τους από τη ρουμανική. Σωστότερος και επιστημονικά ορθότερος πρέπει να θεωρηθεί ο όρος *πρωτορομανική*, που ισχύει και για τις δυτικές νεολατινικές γλώσσες, ή *βαλκανική ρομανική*. Σχετικά με το χρόνο κατά τον οποίο διαμορφώνεται η *βαλκανική ρομανική*, αυτός προσδιορίζεται ανάμεσα στον 5ο και 9ο αιώνα μ.Χ., όπως ακριβώς οριοθετούνται και οι δυτικές νεολατινικές γλώσσες για τη ρομανική τους περίοδο.

Η κουτσοβλαχική γλώσσα

*Γενικά*¹³

Είναι η λατινογενής γλώσσα των Βλάχων ή Κουτσοβλάχων ή Αρωμόνων¹⁴ που κατοικούν στις ευρύτερες περιοχές της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Δυτικής Μακεδονίας. Ειδικότερα: στη νότια Ήπειρο συναντούμε πολυπληθείς βλάχικους πληθυσμούς στα Ζαγοροχώρια, τους Καλαριτές, το Σιράκο, το Μέτσοβο· στη βόρεια Ήπειρο δυτικά της Πίνδου στην Αυλώνα, το Μπεράτι, την Καβάγια, τη Φιέρη, ανατολικά της Πίνδου, με σπουδαιότερο κέντρο τη Μοσχόπολη, στη Φράσαρη και στη Γράμμοστα. Στη βορειοδυτική Μακεδονία υπήρχαν Βλάχοι στην Αχρίδα, τη Στρούγκα κ.α., στη νότια Μακεδονία ανατολικά και δυτικά του Ολύμπου, και δυτικότερα στην περιοχή

¹³ Κοντοσόπουλος, 1998, 569

¹⁴ βλ. Λαζάρου 1976, Κατσάνης 1977, Κατσάνης-Ντίνας, 1990, Ντίνας, 1986

των Γρεβενών με σπουδαιότερα χωριά τη Σαμαρίνα, την Αβδέλλα και το Περιβόλι. Γενικά όμως βρίσκουμε Βλάχους από τα πολύ παλιά και ακαθόριστα χρόνια σε όλες τις ορεινές διαβάσεις όπου υπήρχαν οροφυλάκες (Κατάρα, Πισοδέρι, Όλυμπος, Γκόπεσι, Κλεισούρα, Νέβεσκα και αλλού).¹⁵

Τα σημαντικότερα ερωτήματα στα οποία καλείται να απαντήσει όποιος ασχολείται με τους Βλάχους αφορούν το όνομα, την καταγωγή και τη γλώσσα τους.

Το όνομα *βλάχος* προέρχεται από το όνομα της κελτικής φυλής *Volcae* (πβ. Wace-Thompson 1989, 187) με διάφορες παραλλαγές της λέξης έτσι αποκαλούσαν οι Γερμανοί -κάπως περιφρονητικά- όλους τους λατινόφωνους. Από τα γερμανικά η λέξη περνάει στους Σλάβους με διάφορες φωνητικές μορφές (*vlah*, *vlasce*, *wloh*, *voloh*) και σημασίες (= άνθρωπος ρομανικής καταγωγής, βοσκός, Ιταλός κ.λπ.). Οι ίδιοι αυτοαποκαλούνται *Αιμίνι* (*a + romani*), δηλ. *Ρωμαίοι*, *Ρωμιοί*. Κοντά στη γενική ονομασία *Βλάχος* απαντούν και άλλοι τύποι με διάφορες σημασίες όπως *Κουτσόβλαχος*, *Αρβανιτόβλαχος*, *Καράβλαχος* και *Μπουρτζόβλαχος* - κάποιες με την υποτιμητική σημασία αγροίκος, άξεστος κ.λπ.

Όσο αφορά την καταγωγή των Βλάχων διατυπώθηκαν δύο βασικές θεωρίες που αντιπαρατίθενται μεταξύ τους: η πρώτη υποστηρίζει την προέλευσή τους από τα βορειότερα και τη μετακίνησή τους στον ελληνικό χώρο. Η θεωρία αυτή στηρίζεται σε έμμεσες μαρτυρίες βυζαντινών χρονογράφων, οι οποίοι κάνουν λόγο για κάθοδο Βλάχων στη Μακεδονία και Θεσσαλία. Η δεύτερη τους θεωρεί αυτόχθονες που εκλατινίστηκαν σε ορεινές και δύσβατες περιοχές, κυρίως της Πίνδου και του βορειότερου ελληνικού χώρου. Υποστηρίζει την ιθαγένεια και τον εκλατινισμό των Βλάχων επικαλούμενη τη διοικητική διάρθρωση του ρωμαϊκού κράτους, την τοποθέτηση οδιδιών (τοπικών φυλάκων) στις κυριότερες διαβάσεις και τη δημιουργία φρουρών για την εσωτερική ασφάλεια. Χωρίς να μπορούμε ακόμη να πούμε τον οριστικό λόγο επιστημονικά, η δεύτερη θεωρία φαίνεται πιο πιθανή καθώς ενισχύεται από περισσότερα ιστορικά, γλωσσικά και ανθρωπολογικά στοιχεία από την πρώτη.

Η φυσιογνωμία της

Η Κουτσοβλαχική είναι αδελφή γλώσσα με τη Δακορουμανική (= Ρουμανική), την Ιστρουμανική και τη Μογλενίτικη, ως απόγονος κι αυτή της Βαλκανικής Λατινικής, και δεν αποτελεί θυγατέρα της Ρουμανικής, όπως υποστήριξε ανεπιτυχώς η ρουμανική προπαγάνδα¹⁶. Δυστυχώς στο

¹⁵ βλ. και Tagliavini 1977, 288

¹⁶ πβ και Tagliavini 1977, 292, σημ. 8

μύλο αυτό κουβαλάνε νερό και όλοι όσοι εξακολουθούν να επιμένουν να χαρακτηρίζουν τη βλάχικη γλώσσα *διάλεκτο* ή *ιδίωμα*. Και εξηγούμε: Όσοι στο ερώτημα *"τι είναι τα βλάχικα;"* απαντούν καλοπροαίρετα *"διάλεκτος"* το κάνουν από άγνοια και φόβο. Η άγνοια έχει να κάνει με τα γλωσσολογικά κριτήρια διάκρισης γλωσσών, διαλέκτων και ιδιωμάτων. Ο φόβος τους εδράζεται στο ανιστόρητο επιχείρημα ότι, αν παραδεχτούν ότι τα βλάχικα είναι γλώσσα, τότε είναι σαν να παραδέχονται ότι όποιοι τα μιλούν ανήκουν σε μια διαφορετική εθνότητα. Ο φόβος τους όμως μετατρέπεται σε αδιέξοδο αν ερωτηθούν *"και ποιας γλώσσας είναι διάλεκτος τα Βλάχικα;"*. Εδώ δεν μπορούν παρά να απαντήσουν *"της ρουμανικής"*, αφού δεν υπάρχει άλλη γλώσσα της οποίας απόκλιση-διάλεκτος θα μπορούσαν να είναι τα βλάχικα. Η σωστή -και επιστημονικά αλλά και ρεαλιστικά- απάντηση είναι ότι τα βλάχικα ή η *αρομουνική*, όπως επικράτησε στην επίσημη βιβλιογραφία, είναι μια νεολατινική αυτόνομη γλώσσα, ισότιμη με τη ρουμανική, την ιταλική, τη γαλλική κ.λπ., δεν είναι διάλεκτος της ρουμανικής αλλά είναι κόρη της λατινικής, όπως είναι και η ρουμανική, η ιταλική, η ισπανική κ.λπ. Η διαφορά της απ' αυτές είναι ότι δεν χρησιμοποιείται ως επίσημη γλώσσα κάποιου κράτους και δεν έχει γραπτή παράδοση, όπως συμβαίνει άλλωστε με τις πέντε στις έξι γλώσσες σε όλο τον κόσμο. Αυτό δε σημαίνει ότι οι Βλάχοι εθνολογικά είναι κάτι που σχετίζεται με τη γλώσσα που μιλάνε, αφού η γλώσσα δεν αποτελεί απαραίτητο και μοναδικό στοιχείο εθνικού προσδιορισμού, όπως π.χ. οι Μεξικανοί δεν είναι Ισπανοί αν και μιλούν ισπανικά, ούτε κάποιοι Αφρικανοί είναι Γάλλοι παρόλο που είναι γαλλόφωνοι.

Οι σχέσεις της με την ελληνική

Όλες οι γλώσσες του κόσμου αποτελούν προϊόν γλωσσικών σχέσεων και αλληλεπιδράσεων, αφού κανένας λαός δε ζει και δεν αναπτύσσεται ερήμην των άλλων και δη των γειτόνων του. Η έκταση και το βάθος των επιδράσεων που δέχεται μια γλώσσα από τις άλλες είναι αποτέλεσμα των ιστορικών και κοινωνικών συνθηκών. Όσο περισσότερες είναι οι ιστορικές περιπέτειες ενός γλωσσικού πληθυσμού (μετακινήσεις, εποικήσεις, κατακτήσεις, εμπορικές σχέσεις κ.λπ.), τόσο μεγαλύτερες είναι και οι αμοιβαίες επιδράσεις με τις γλώσσες με τις οποίες ήρθε σε επαφή.

Στην περίπτωση της κουτσοβλαχικής η γλώσσα με την οποία είχε τις πιο στενές σχέσεις λόγω γεωγραφικής γειννίας και από την οποία ως λιγότερο καλλιεργημένη η ίδια δέχτηκε τις πιο πολλές επιδράσεις είναι η ελληνική. Δέχτηκε απ' αυτήν και λεξιλογικές αλλά και φωνολογικές επιδράσεις πολύ περισσότερες και ισχυρότερες παρά από οποιαδήποτε άλλη βαλκανική γλώσσα. Οι γλωσσικές αυτές σχέσεις ελληνικής και κουτσοβλαχικής τα τελευταία χρόνια υπήρξαν επί τέλους αντικείμενο σοβαρής μελέτης και από

την ελληνική γλωσσική επιστήμη. Μια τέτοια συστηματική παρουσίαση των ελληνικών επιδράσεων στην Κουτσοβλαχική επιχειρείται στη διδακτορική διατριβή του Ν. Κατσάνη, *Ελληνικές επιδράσεις στα Κουτσοβλάχικα*, Θεσσαλονίκη 1977.

Η επίδραση της ελληνικής στην κουτσοβλαχική είναι κυρίως λεξιλογική και σε μικρότερο βαθμό φωνητική και μορφολογική. Αναφέρω ενδεικτικά:

α. Το φωνηματικό σύστημα της κουτσοβλαχικής έχει δεχτεί πολλές φωνολογικές επιδράσεις από την ελληνική με πιο εντυπωσιακή την παρουσία των εξακολουθητικών τριβόμενων συμφώνων (θ, δ, γ)¹⁷, φωνήματα τα οποία απουσιάζουν από το συμφωνικό σύστημα της ρουμανικής, ενώ απαντούν και σ' αυτό της αλβανικής.

β. Στην κουτσοβλαχική απαντά το φαινόμενο της *κώφωσης* - *αποβολής* των φωνηέντων, ένα φαινόμενο πολύ γνωστό και χαρακτηριστικό των βορειών νεοελληνικών ιδιωμάτων¹⁸. Η *κώφωση* στα Κουτσοβλάχικα αφορά το κλείσιμο των άτονων μεσαιού ανοίγματος φωνηέντων e, ä, o στα αντίστοιχα μικρού ανοίγματος φωνήεντα (κλειστά) i, î, u, όταν από τονιζόμενα μετατρέπονται σε άτονα για λόγους κλίσης ή παραγωγής, π.χ.

é > i	kréru (= σκάω) > kriřáru (= σκάμε), kriřáre (= στενοχώρια) yérnu (= σκουλήκι) > yirminósu (= σκουληκιασμένος)
á (ǎ) > î	arátse (= κρύος) > arítsésku (= κρυώνω)
	lárgu (= φαρδύς) > lirdzime (= φάρδος)
ó > u	nódru (= κόμπος) > nudáre (= το δέσιμο του κόμπου) sóră (= αδερφή) > surăř (= αδερφές)

Σε δεύτερο χρόνο τα κλειστά άτονα φωνήεντα (i, î, u), είτε πρωτογενή είτε προερχόμενα από κώφωση, αποβάλλονται, π.χ.

mi ανεβαίνω)	alínu (=	*alináre	alnáre (= ανέβασμα)
usíku (= στεγνώνω)		*usíkáru	uskáru (= στεγνώνουμε)
arúku (= πετυχαίνω)		*arukáre	arukáre (= επιτυχία)

γ. Ένα ακόμα σημαντικό στοιχείο είναι η υιοθέτηση προθημάτων και καταλήξεων από την ελληνική, π.χ. *καλο-*, *κακο-*, *μισο-*, *ξανα-* *ψευτο-* δηλ.

¹⁷ βλ. Κατσάνης - Ντίνας 1990: 19-23 και 27-31

¹⁸ σχετική μελέτη του όλου θέματος βλ. στο Ντίνας 1985: 57-66.

calu-vedu (= καλοβλέπω) cacu-trecu (= κακοπερνώ) cacu-zburáscu (= κακομιλώ), misu-arsu (= μισοκαμένος), csana-fácu (= ξανακάνω), psiftu-dormu (= ψευτοκοιμάμαι) κλπ.

δ. Επίσης συναντούμε και ελληνικές καταλήξεις, οι οποίες μάλιστα προστίθενται και σε λέξεις λατινικής καταγωγής π.χ. -αρ(ι)κος, -ιάρης, -ίκι, -ιάτης, -άτης, -όπουλο κ.λπ. π.χ. inimárcu (< anima), (= ψυχωμένος), acréarcu (acer) (= ξινός), plinárũ (= κλαφιάρης), bitíki (battere?) (= ξυλοδαρμός), Sãmpãpãtu (= Σαμαρινιώτης), Deniskátũ (= Ντενισκιώτης), falcargótũ (= φαλκαργιώτης), tsigrbórlu (cervus) (= ελαφάκι), ursórlu (ursus) (= αρκουδάκι).

ε. Εκεί όμως που οι επιδράσεις της ελληνικής στα βλάχικα είναι περισσότερες και πιο εντυπωσιακές είναι ο τομέας του λεξιλογίου. Ο Τ. Parahagi (1974) στο Λεξικό του υπολογίζει σε 27,52%, τις βλάχικες λέξεις που προέρχονται από λέξεις ή από ρίζες της ελληνικής. Το γεγονός αυτό οδήγησε μερικούς, χωρίς επιστημονικά ερείσματα και αγνοώντας ότι η γλώσσα χαρακτηρίζεται κυρίως από τη δομή και όχι από το λεξιλόγιο της, να υποστηρίξουν ότι η κουτσοβλαχική αποτελεί συνονθύλευμα ελληνικών, λατινικών, τουρκικών, αλβανικών και σλαβικών γλωσσικών στοιχείων.

Ελληνικές λέξεις -όπως προκύπτει από τη φωνολογική μορφή και τη σημασία τους- πέρασαν στα Βλάχικα σε διάφορες ιστορικές περιόδους. Ένα ερώτημα στο οποίο καλούμαστε να απαντήσουμε είναι: πότε μπήκαν αυτές οι λέξεις στα Βλάχικα και σε ποιο γεωγραφικό χώρο. Η ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία απαντά εν προκειμένω ότι πρόκειται για δύο κατηγορίες λέξεων:

ι) στην πρώτη ανήκουν λέξεις που πέρασαν στα βλάχικα με ενδιάμεσο τη λατινική. Τέτοιες είναι οι περιπτώσεις λέξεων όπως: το ΑΕ κύμα, που γίνεται στα λατ. cyma και στα ΚΒ tšũmã (= τούφα μαλλιού, φούσκωμα, κορυφή, κ.λπ.), η στύπη > λατ. stup(p)a και στα ΚΒ stũpã (= σωρός, ποσότητα, βούλωμα), η λέξη στύλος > λατ. stylus και στα ΚΒ stur (= στύλος, παλούκι) κ.λπ.

ιι) Η δεύτερη κατηγορία παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Πρόκειται για λέξεις οι οποίες πέρασαν κατευθείαν από την αρχαία ελληνική στα βλάχικα ή και σε άλλες λατινογενείς βαλκανικές γλώσσες χωρίς ενδιάμεσο την λατινική και χωρίς κανείς να μπορεί να προσδιορίσει το πότε και το πού. Τα αρχαιοελληνικά αυτά δάνεια αποτέλεσαν αντικείμενο επιστημονικής αντιπαράθεσης, καθώς κάποιοι Ρουμάνοι γλωσσολόγοι επιχειρούν να μειώσουν τη σημασία τους και να ελαχιστοποιήσουν τον αριθμό τους. Η διαμάχη εστιάζεται κυρίως στο ερώτημα αν αυτές οι λέξεις περνούν πρώτα στη λατινική της Βαλκανικής και μετά ως λατινικές λέξεις εξελίσσονται στις νεολατινικές γλώσσες της περιοχής ή αν αποτελούν γλωσσική περιουσία των ομιλητών, στη γλώσσα των οποίων επικάθισε ως επίστρωμα η λατινική, και άρα συνεχίζουν την αρχική γλωσσική περιουσία των ομιλητών. Είναι ευνόητο

ότι η υιοθέτηση της δεύτερης άποψης θα σήμαινε την αποδοχή ότι οι εκλατινισμένοι αυτοί πληθυσμοί, εν προκειμένω οι Βλάχοι της Ελλάδας, ήταν αρχικά ελληνόφωνοι και στη συνέχεια εκλατινίστηκαν, διατηρώντας βέβαια και κάποια γλωσσικά κατάλοιπα της αρχικής τους γλώσσας. Με τον τρόπο αυτό καταρρίπτεται η άποψη ότι οι ομιλητές της Βλαχικής είναι Ιλλυριοί, Θράκες, Δάκες κ.λπ. πλην Ελλήνων.

Να μερικά παραδείγματα που δείχνουν ότι δεν έχουμε δανεισμό από τη λατινική αλλά επιβίωση παλιών αρχαιοελληνικών γλωσσικών κατάλοιπων των Βλάχων:

Στα ρουμανικά και στα βλάχικα υπάρχουν οι λέξεις *mîc* και *picu* αντίστοιχα με τη σημασία *μικρός*. Πρόκειται για την αρχαιοελληνική λέξη: *μικρός* που αποτελεί σπανιότερο τύπο του *μικρός*. Οι Ρουμάνοι γλωσσολόγοι διατείνονται ότι η ελληνική λέξη περνάει στα λατινικά ως **micus*, αμάρτυρος τύπος, και από τα λατινικά στη συνέχεια στα ρουμανικά και στα βλάχικα. Ο υποτιθέμενος λατινικός αυτός τύπος δεν απαντά, όμως, στα λατινικά της Δύσης. Απαντά μόνο στα σικελικά (ως *picu*) και στα αλβανικά (ως *mîc*), γεγονός που καθόλου δεν αποκλείει την ελληνική επίδραση και στις δυο περιπτώσεις. Εκείνο που μπορεί επομένως να ισχυριστεί κανείς είναι ότι οι ομιλητές της βλάχικης είχαν πριν από τον εκλατινισμό τους τη λέξη αυτή στη γλώσσα τους και όχι μόνο την κράτησαν αλλά την επέβαλαν και σε άλλους.

Στα βλάχικα η λέξη *proaspîtu* και στα ρουμ. *proaspăt*, *-tă* σημαίνει "*φρέσκο*, *νέος*". Η λέξη αυτή δε σχετίζεται -όπως φαίνεται εκ πρώτης όψεως- με τη νεοελληνική λέξη *πρόσφατος*, αφού αυτή κατ' αρχάς αποτελεί πρόσφατο νεολογισμό που οφείλεται στο γλωσσικό ζήτημα και η σημασία της είναι διαφορετική, σημαίνει "*αυτό που έγινε προ ολίγου, τελευταία*". Πρόκειται για την αρχαία λέξη *πρόσφατος*, όπως αποδεικνύεται από τη φωνητική της μορφή και τη σημασία της. Είναι γνωστό ότι το γράμμα "φ" της αρχαίας ελληνικής προφερόταν [p^h], στοιχείο το οποίο διασώζει η φωνητική μορφή της λέξης, όπως φαίνεται σε λέξεις όπως η *πορφύρα* > KB *purpură*, το *στέριφος* (τώρα *στέρφος*) > KB *stîrpră*. Σε λέξεις που μπήκαν αργότερα από τα ελληνικά στα βλάχικα διασώζεται η εξελιγμένη πια προφορά του γράμματος "φ" ως [f], π.χ. το *φαρμάκι* δίνει *fărμάku* και η *φρίκη* > το KB *frikă*. Όσο για τη σημασία του ΑΕ *πρόσφατος*, αρκεί να θυμηθούμε τον αττικιστή Μοίρι, ο οποίος υποδεικνύει στους μαθητές του: "*νηρόν ύδωρ μη είπης αλλά πρόσφατον, ακραιφνές*" δηλ. "*φρέσκο*".

Υπάρχουν, τέλος, στα βλάχικα ελληνικές λέξεις, τις οποίες δεν συναντούμε σε κανένα νεοελληνικό ιδίωμα ή στην κοινή νέα ελληνική παρά μόνο στην αρχαία Γραμματεία. Ο Θεόφραστος (*Φυτών Αίτια*, 4.15.4) και ο Ησύχιος παραδίδουν τη λέξη: "*ο μίδας, θηρίδιόν τι διεσθίον τους κυάμους*". Ενώ η λέξη αυτή δεν απαντά σε κανένα νεοελληνικό ιδίωμα ούτε στην προφορική δημοτική, απαντά στα βλάχικα με τη μορφή *uîdă*, *uîdă*, *luîdă*

(στα ρουμανικά ως *omîț*) από συνεκφορά του άρθρου "ο μίδαζ" και με την ίδια σημασία, δηλ. του ζωυφίου που καταστρέφει τις ρίζες των λαχανικών, κ.λπ.

Ένα ερώτημα που πρέπει μετά από αυτά να απαντηθεί είναι πότε και πώς πέρασαν οι λέξεις αυτές στους Βλάχους, αν δεν είναι γλωσσική τους περιουσία από τη μητρική τους γλώσσα.

Γεωγραφική διαφοροποίηση της κουτσοβλαχικής¹⁹

Όπως κάθε γλώσσα, έτσι και η κουτσοβλαχική διακρίνεται για τη γεωγραφική της διαφοροποίηση. Έτσι τα κουτσοβλαχικά ιδιώματα του ελληνικού χώρου διαρούνται σε βόρεια και νότια χωρίς ιδιαίτερα αυστηρή γεωγραφική κατανομή. Σήμερα η κατάσταση εμφανίζεται ακόμα πιο συγκεχυμένη και περίπλοκη καθώς μεταναστεύσεις από την εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας ως τις μέρες μας είχαν συνετέλεσαν ώστε ομάδες ομιλητών της βόρειας κουτσοβλαχικής να εισχωρήσουν σε κοινότητες της νότιας κουτσοβλαχικής με αποτέλεσμα της μεταξύ τους αλληλεπίδραση. Η έρευνα δεν μπόρεσε ακόμα να μας δώσει πλήρη περιγραφή των ιδιωμάτων της κουτσοβλαχικής ώστε να συγκροτήσουμε ον γλωσσικό της άτλαντα με τα ισόγλωσσα και της επιμέρους διαφορές. Για το λόγο αυτό κλείνοντας αυτή τη σύντομη παρουσίαση της στο πλαίσιο των νεολατινικών γλωσσών της Βαλκανικής θα αναφερθούμε ενδεικτικά σε ένα μόνο κουτσοβλαχικό ιδίωμα του δυτικομακεδονικού χώρου, αυτό της Σαμαρίνας Γρεβενών.

Το γλωσσικό ιδίωμα της Σαμαρίνας

Το ιδίωμα της Σαμαρίνας ανήκει στην ομάδα των νοτίων ιδιωμάτων της κουτσοβλαχικής, όπως αυτά έχουν προσδιοριστεί από παλιότερους μελετητές (βλ. Κατσάνης 1977:25), παρουσιάζοντας και τα τυπικά χαρακτηριστικά της ομάδας όπου ανήκει αλλά και κάποιες ενδιαφέρουσες αποκλίσεις, όπως:

α. Το φαινόμενο της κώφωσης των άτονων μέσου ανοίγματος φωνηέντων [e, ä, o] και της αποκοπής των άτονων κλειστών φωνηέντων [i, î, u] παρουσιάζει στα νότια ιδιώματα μεγαλύτερη επίδοση από ό,τι στα βόρεια. Στο ιδίωμα της Σαμαρίνας και οι κωφώσεις και οι αποκοπές είναι πολύ πιο "προχωρημένες" από τα άλλα ιδιώματα της ίδιας ομάδας (πβ. και Ντίνας 1985). Έτσι έχουμε:

¹⁹ Κατσάνης - Ντίνας 1990: 12

Βόρεια ιδιώματα	Νότια ιδιώματα	Ιδίωμα Σαμαρίνας
mi alináj	mi alnáj	mi alnáj
kinisésku (= ξεκινάω)	kinsésku	kinsésku
adřámŭ (= κάνουμε)	adrámŭ	adrámŭ
adžukámŭ (= παίζουμε)	adžukámŭ	aškámŭ (με αποβολή του u και υποχωρητική αφομοίωση ηχηρότητας στη συνέχεια, ž > š)
fudzímŭ	fudzímŭ	vdzímŭ (με αποβολή του u και υποχωρητική αφομοίωση ηχηρότητας στη συνέχεια, f > v)
mulémŭ (μαλακώνουμε, μουσκεύουμε)	mulémŭ	mblémŭ (με αποβολή του u και ανάπτυξη συνοδίτη φθόγγου στη συνέχεια, mul > ml > mbl)

β. Το τελικό -e στα νότια ιδιώματα τρέπεται σε -i, π.χ. mǐne (= αύριο) στα βόρεια mǐni στα νότια. Στην περίπτωση αυτή το ιδίωμα της Σαμαρίνας βρίσκεται ανάμεσα στις δυο ομάδες παρουσιάζοντας μια ενδιαφέρουσα συμπεριφορά. Όταν οι λέξεις που τελειώνουν σε -e προφέρονται μόνες τους ή κατά τη συμπεριφορά βρίσκονται πριν από παύση (κόμμα ή τελεία), τότε το -e διατηρείται, π.χ. mǐne ή Vaj fǔgŭ mǐne. Αν όμως η λέξη βρίσκεται στο εσωτερικό της φράσης, τότε "κωφώνει" το -e σε -i, π.χ. Mǐni vaj fǔgŭ. Πρόκειται για ένα φωνητικό φαινόμενο αρκετά σπάνιο, το οποίο στο ιδίωμα της Σαμαρίνας εμφανίζεται νομοτελειακή συμπεριφορά και μάλιστα επεκτείνεται και εφαρμόζεται σε όλη τη σειρά των ενδιάμεσων άτονων φωνηέντων (βλ. αναλυτικότερα Ντίνας 1987:133 κ.ε.), π.χ.

Πριν από παύση	Στο εσωτερικό της φράσης
zbuárǐ mǔlte.	mǔlti zbuárǎ.
únǐ kǎmjǎše.	kǎmjǎši di lǐnǎ.
mǔlti zbuárǎ.	zbuárǐ mǔlte.
kǎmjǎši di lǐnǎ.	lǐnǐ di uǎje.
murǐ aušlo.	aušlu lǎndidzǐ.
víni préftlo.	préftlu víne.

Εν κατακλείδι

Όπως από χρόνια έχει επισημανθεί (A. Meillet, R. Brownning), ο εικοστός αιώνας υπήρξε ο αιώνας της προϊούσας εξαφάνισης των λιγότερο ομιλούμενων γλωσσών και της συρρίκνωσης με τάση εξαφάνισης των διαλέκτων και των ιδιωμάτων. Αυτή είναι μια ρεαλιστική προσέγγιση όσο κι αν εμένα προσωπικά ως γλωσσολόγο με θλίβει βαθύτατα, καθώς -για να θυμηθώ τον Μανόλη Τριανταφυλλίδη- κάθε μέρα χάνεται μια λέξη και ο πολιτισμός μας γίνεται φτωχότερος σε ποικιλία και πιο ομοιογενής. Τη μοίρα αυτή θα ακολουθήσει και η κουτσοβλαχική με τα ιδιώματά της, ανάμεσα σ' αυτά κι αυτό της Σαμαρίνας μη μπορώντας να αποτελέσει εξαίρεση. Μας μένει -νομίζω- λίγος ακόμα καιρός να καταγράψουμε αυτές τις γλωσσικές μορφές προς όφελος της επιστήμης και του πολιτισμού γενικότερα, αφού η ομορφιά βρίσκεται στην ετερότητα κι όχι στην ομοιογένεια, αφήνοντας κατά μέρος -έστω και την τελευταία στιγμή- ανιστόρητους και εξωπραγματικούς φόβους και φοβίες.

Βιβλιογραφία

- Papahagi, T. 1974. *Dictionarul Dialectului Aromân*. Bucuresti: Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Rosetti, Al. 1968. *Istoria limbii romîne*. București
- Tagliavini, C. 1977. *Originia limbilor neolatine*. București
- Κατσάνης, Ν. 1977. *Ελληνικές επιδράσεις στα Κουτσοβλάχικα*. Θεσσαλονίκη
- Κατσάνης, Ν. 1988. Ρομανική γλωσσολογία. I. Εισαγωγή στις νεολατινικές γλώσσες, Θεσσαλονίκη
- Κατσάνης, Ν. - Ντίνας, Κ. 1990. *Γραμματική της Κοινής Κουτσοβλαχικής*. Θεσσαλονίκη: Αρχείο Κουτσοβλαχικών Μελετών.
- Κεραμόπουλος, Α. 1939. *Τι είναι οι Κουτσόβλαχοι*. Αθήνα.
- Κοντοσόπουλου, Ν. 1998. *Γλώσσες και διάλεκτοι της Ευρώπης*, τόμ. Α' και Β'. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Λαζάρου, Α. 1986 Β'. *Η Αρωμαυνική και οι μετά της Ελληνικής σχέσεις αυτής*. Βλάχοι. Αθήνα
- Ντίνας, Κ. 1985. Η κώφωση - αποβολή στα βόρεια νεοελληνικά ιδιώματα και στο κουτσοβλαχικό ιδίωμα της Σαμαρίνας. Θεσσαλονίκη: Μελέτες για την ελληνική γλώσσα
- Ντίνας, Κ. 1987. *Το κουτσοβλαχικό ιδίωμα της Σαμαρίνας (Φωνολογική ανάλυση)*. (Διδακτορική διατριβή). Θεσσαλονίκη
- Ντίνας, Κ. 2003. Αρχαίες και νεότερες γλώσσες της Βαλκανικής. Πανεπιστημιακές Σημειώσεις.
- Σαρκάκης, Θ. 1979. *Η ανατολική πολιτική της Ρώμης*. Θεσσαλονίκη